

Üçüncü Dünya' nın Ekonomik Güvenliği: “Eşitsiz Mübadele”den “Adil Ticaret”e

*Emre Kalay**

Öz: Çalışmanın amacı serbest uluslararası ticaretin, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlediği düşüncesinin ne gibi değişiklikler geçirdiğini kısaca göstermek ve son yıllarda yükselmekte olan “adil ticaret” trendinin az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin ekonomik güvenliğini sağlamaya olumlu etki edip edemediğini tartışmaktır. Bu doğrultuda adil ticaret konusunda kapsamlı faaliyetler yürüten iki örgüt olan Uluslararası Adil Ticaret (Fairtrade International) ve Dünya Adil Ticaret Örgütü’ nün (World Fair Trade Organization) faaliyetlerine bakılacaktır. Bu örgütlerle alakalı bilgilerin derlenmesinde söz konusu örgütlerin internet sayfalarından yararlanılacaktır. Ayrıca konu hakkında yazılmış raporlar, makale, kitap ve değerlendirmeler kaynak olarak kullanılacaktır. Çalışmanın alana yapacağı katkıda en büyük pay Türkçe yazılmış olmasındadır. Adil ticaret konusunda Türkçe kaynak oldukça kısıtlıdır ve bu konu hakkında Türkçe bir kaynak sağlama isteği çalışmanın ortaya çıkmasında önemli olmuştur. Çalışmanın adil ticaret konusunda dünyadaki gelişim ve eğilimleri Türkçe sunarak bundan sonraki çalışmalar için bir basamak olması düşünülmüştür. Dünyada gelişmekte olan bir eğilim olan fakat Türkiye’ de henüz yeterince bilinmeyen adil ticaret konusunun okuyucuların merakını çekmesini sağlamak ve daha ileri çalışmaları teşvik etmek çalışmanın temel motivasyonudur.

Anahtar kelimeler: Eşitsiz mübadele, Adil ticaret, Ekonomik güvenlik, Hayırsever kapitalizm

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, emrekalay@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5068-0791

Economic Security of the Third World: From “Unequal Exchange” to “Fair Trade”

Emre Kalay

Abstract: The aim of this study is to briefly manifest the changes that the idea of “liberal trade works to the detriment of underdeveloped/developing countries” went through and to discuss whether “fair trade” has positive effects or not on the economic security of the underdeveloped/developing countries. To this end the activities carried out by two organizations, namely Fairtrade International and World Fair Trade Organization are going to be investigated. Information about these organizations is going to be gathered on their websites. Besides that reports, articles, books and evaluations are going to be exploited as resources. The most prominent contribution of this study derives from its language. The Turkish literature on fair trade is strictly limited. Thus the eagerness to provide a Turkish resource on fair trade has an important place embodying the study. The primary motivation behind this study is to draw attention and encourage further studies on fair trade, a growing trend in the world, yet not adequately well-known in Turkey.

Key words: Unequal exchange, Fair trade, Economic security, Philanthrocapitalism

Giriş

Günümüzde güvenlik, devletlerin anarşik uluslararası ortamda hayatta kalmasını sağlayacak olan askeri güvenlikten çok daha geniş ve girift bir kavram haline gelmiştir. Dünyada "güvenlik" algı ve tanımlarının değişmesi ile beraber sosyal bilimlerde ekonomik sorunların da güvenlik konuları içine dahil edilmesi gerekli olmuştur.

Nitekim dünya genelindeki gelir eşitsizliğinin boyutları sadece entelektüeller tarafından değil politika yapıcılar tarafından da uzun süredir ciddi bir küresel sorun olarak görölmektedir. Devletlerin ekonomik yapılarında, gelir dağılımının eşitsizliği nasıl ki devletler için bir tehdit ve dolayısıyla mücadele edilmesi gereken bir şey olarak kabul ediliyorsa¹, aynı mücadele konusu küresel çapta da kendini göstermektedir. Politik liderler, uluslararası örgüt yetkilileri, uluslararası sivil toplum temsilcileri ve entelektüeller gibi pek çok kesimden insan küresel ekonomik eşitsizlik konusunda kafa yormaktadır. Bu konuda, 1950'lerde görünür hale gelen "Bağımlılık Okulu" temsilcilerinin kaynaklık ettiği akımların yaptıkları analizler büyük yankı uyandırmıştır ve halen de tartışılmaya devam etmektedir. Temel olarak, serbest uluslararası ticaretin az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere aleyhine işleyen bir mekanizma olduğunu savunan bu yöndeki düşüncelerin doğruluğu/yanlışığı bir yana, sosyal bilimlerde açtıkları tartışmaların modern dünyaya katkıları göz ardı edilemez. Bu çalışma da, geçmişte yapılan ve halen yapılmakta olan tartışmaların mirası üzerinde şekillendirilmiştir.

Çalışmanın amacı serbest uluslararası ticaretin, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlediği düşüncesinin ne gibi değişiklikler geçirdiğini kısaca göstermek ve son yıllarda yükselmekte olan "adil ticaret" trendinin az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin ekonomik güvenliğini sağlamada olumlu etki edemediğini tartışmaktır. Bu sebeple öncelikle çalışmada tekrar tekrar kullanılacak olan "ekonomik güvenlik", "üçüncü dünya", "eşitsiz mübadele" ve "adil ticaret" kavramlarının içerikleri ile ilgili derin tartışmalara girmeden, sadece kısaca çalışmadaki kapsamının çerçevesi çizilecek, daha sonra ana tartışma olarak "adil ticaret" in vadettiklerinin az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere karşılık bulup bulamayacağına kafa yorulacaktır.

Ekonomik Güvenlik

Ekonomik güvenlik önceleri devletlerin hayatta kalmasını sağlamak adına bir araç görölmüştür. 16. Yüzyıl merkantilizmine kadar götürülebilecek fikirlerde ulusal ekonomi, ulusal güvenliği sağlamak üzere daha güçlü ordulara sahip olmasında önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu düşüncenin bugün dahi kesin olarak

1 Örneđin TC Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na hazırlanan Orta Vadeli Program (2019-2021)'de programın temel amaçları arasında "adaletli paylaşımaya yönelik ekonomik değişimin gerçekleştirilmesi" sayılmıştır.

geçerliğini yitirdiğini söylemek doğru olmayacaktır. Modern dünyada devletler ulusal güvenliklerini büyük ivmeyle gelişmeye devam eden yüksek teknoloji ile üretilen askeri araç-gereçlere sahip olarak maksimize etmeye çalışmaktadır. Bu gibi teknoloji yoğun malzemelere sahip olmak isteyen devletler büyük maliyetlere katlanmak durumundadır. Doğal olarak güçlü bir ekonomiye sahip olmayan devletler bu tarz teçhizatın sağladığı güvenlikten mahrum kalmaktadır. Aynı zamanda böylesi malzemeleri üretebilecek imkanlara sahip kuruluşlar buldukları devletin ekonomilerine doğrudan ve dolaylı olarak büyük katkı yapmaktadır. Kısacası silah sanayi ile devletler arasında iki yönlü bir kazanma durumundan söz edilebilir. Özellikle Soğuk Savaş' ın bitmesinden sonra ise ekonomik güvenlik kavramı, devletlerin sadece askeri güçleri ile ekonomileri arasında bir bağlantı kurmanın çok ötesine uzanmaya başlamıştır. Ulusal ekonomik vasıtalar sadece askeri güvenlik üretme için değil, diğer devletlerin ekonomilerini etkilemek için kullanılabilir hale gelmiştir. Yine devlet temelli bir bakış açısını yansıtan bu görüşe göre ekonomik güvenlik ekonomik vasıtalarını kullanan diğer devletlerin manipülasyonundan güvende olma olarak tanımlanır (Kahler, 2004, s. 486)

Günümüzde ise ekonomik güvenlik ile “*ilgili tartışmalar devlet-merkezli ekonomik güvenlikten bireysel düzeye geçmiştir ve yaşam koşulları birey güvenliğinin temel bir unsuru olarak gündeme gelmiştir*”(Mesjasz, 2008, s. 126) Ekonomik güvenlik geç kalkınmanın süregelen yapısal dezavantajları ile zenginlik ve endüstrileşmede düşük seviyelerde bulunma ile ilgilidir. Böylesi bir güçsüzlüğün sonuçları nüfusun temel insani ihtiyaçlarını karşılayabilmekten yoksun olmadan, temel ürünlerin ihracından elde edilen belirsiz ve değişken gelirlerdeki bozulmaya ve ihtiyaç duyulan sermaye kaynakları karşılığında dış kurumlardan gelen politik baskılara direnememeye kadar değişmektedir (Buzan, 1991, s. 446). Bir başka tanıma göre ekonomik güvenlik, ilki bireysel refah için yeterli gelir ve tüketim akışlarında; ikincisi ekonominin gelir üretme potansiyeli, üçüncüsü bölüşüm adaletinin asgari düzeyinde zarar görme ihtimalini düşük tutma garantisi olarak yorumlanabilir (Nesadurai, 2004, s. 473). Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labour Organization- ILO*) de kapsamlı bir ekonomik güvenlik tanımı yapmaya çalışmıştır. ILO' ya göre “ekonomik güvenlik sağlık, eğitim, barınma, bilgi edinme ve sosyal korunma ile alakalı temel ihtiyaçlar altyapısı ile tanımlanan temel sosyal güvenlik ve işle ilgili güvenlikten oluşmaktadır.” Yine ILO' ya göre temel güvenlik, ILO' nun deyimi ile uygun bir iş vasıtasıyla insanların, çeşitli topluluklara mensup olabildiği, seçtikleri bir işin peşinden gidebilmeleri ve kapasitelerini geliştirmeleri için adil fırsatlara sahip olduğu bir sosyal çevre sağlayarak günlük olarak karşılaştıkları belirsizlik ve risklerin etkilerini sınırlamak anlamına gelir (Uluslararası Çalışma Örgütü).

Bu çalışma da Üçüncü Dünya' nın ekonomik güvenliği konusunda yukarıda verilen tanımlar dahilinde hareket edecektir. Yani adil ticaret, Üçüncü Dünya' da yaşayan insanların geçim kaygılarını ve karşılaştıkları ekonomik tehditleri bertaraf etmelerini ve fazla belirsizlik içermeyen sürdürülebilir bir geçim sağlayabilir

mi? Bu soruya cevap vermeden önce Üçüncü Dünya ile kast edilenin ne olduğunu açıklamak gereklidir.

Üçüncü Dünya

"Üçüncü Dünya" terimi ilk kullanan Fransız nüfusbilimci Alfred Sauvy olmuştur. Sauvy 1952'deki makalesinde Üçüncü Dünya'dan ("*le Tiers Monde*") bahsettikten sonra 1955 Bandung Konferansı ile sahneye çıkan Bağlantısızlar Hareketi sayesinde Üçüncü Dünya yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Zimmer, 2015). Siyaset jargonuna giren Üçüncü Dünyacılık temel olarak uluslararası kapitalizmin temel çelişkinin az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeler arasında olduğu (Aksoy, 1975, s. 158) fikrinden filizlenmiştir.

Doğu ve/ya Batı bloklarına dahil olmadıklarını ve bu "iki dünya"dan bağımsız politikalar izleyeceklerini ilan eden Bağlantısızlar, 1960 ve 70'lerde dünya siyasetinde gerçekten de kayda değer bir etki yapabilmişlerdir. Mısır, Hindistan, Yugoslavya'nın başını çektiği Bağlantısızlık Hareketi bağımsızlıklarını yeni kazanan Güney Asya ve Afrika devletleri ile genişlemeye başlamıştır. Doğal olarak, Bağlantısızların genel politika ilkelerinin belirleyicileri de sömürgecilik karşıtlığı ve az gelişmişlikle mücadele olmuştur. 1980 sonrası ise hareketin düşüşüne sahne olmuştur (Oran, 2013, s. 660). Ortaya çıktığı ve temsil ettiği koşullar ortadan kalktığı için günümüzde uluslararası ilişkiler literatüründeki tartışmalı kavramlardan biri olarak durmaktadır. Günümüz için ve bu çalışma kapsamını belirtmek adına Faruk Sönmezoğlu'nun yaptığı Üçüncü Dünya tanımlaması terim ile ilgili açık bir tablo çizmektedir: "[NAFTA 3 + AB 27 + "Dört Asyalı" 4 + "G-20'nin Diğer Üyeleri" 8] toplam 42 ülke... dışında kalan ülkeler bu değerlendirme çerçevesinde eskiden "Üçüncü Dünya" olarak adlandırılan "çevre ülkeleri"..." (Sönmezoğlu, 2009, s. 7).

Üçüncü Dünya'nın hem terminolojisi hem de içeriği ile ilgili tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Buna rağmen terimin tercih edilmesi, ekonomik güvenlikleri konusunda tartışma yapılacak olan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri kastetmek için "Üçüncü Dünya"nın halen oldukça kullanışlı olmasıdır. Benzer şekilde, az gelişmiş ülkelerin coğrafi olarak çoğunlukla Güney Yarımküre'de, gelişmiş ülkelerin ise Kuzey Yarımküre'de yer almasından dolayı bunlar arasındaki çelişki ve ilişkiyi kastetmek üzere Kuzey- Güney dikotomisinin de oldukça popüler bir şekilde kullanıldığı da görülmektedir. İster Üçüncü Dünya ister Güney densin, vurgulanan şey söz konusu devletlerin zayıf ve kırılgan ekonomilere sahip, nüfuslarının önemli bölümlerinin yoksullukla mücadele etme durumunda olmalarıdır. Başlıkta da belirtilmiş olan eşitsiz mübadele, liberal ekonomi politikaları ve uluslararası ticaret serbestisinin Üçüncü Dünya'nın ekonomik geri kalmışlığında pay sahibi olduğu hatta mevcut uluslararası ekonomik yapının ancak bu dengesizliğin devam ettirilebilmesi ile hayatta kalabileceği düşüncelerine dayanmaktadır.

Eşitsiz Mübadele

Eşitsiz mübadele fikrine modern dünyadan çok önce de rastlanmaktadır. 16. Yüzyıl' dan beri, ticaretten sağlanan kazançların eşit olmayan dağılımı konusu uluslararası ticaret teorilerinde yer bulmuştur (Birkan, 2015, s. 155) fakat konunun derinlemesine tartışmaya açılması 20. Yüzyıl' da Marksist ve/ya Neo-marksist düşünürlerin çabaları ile olmuştur.

Latin Amerika' daki az gelişmişlik üzerine çalışan ve Latin Amerika Ekonomik Komisyonu' nun (*Economic Commission for Latin America- ECLA*) başkanlığını yapmış olan Raul Prebisch' in geliştirdiği merkez- çevre modeli, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin analizi için çok önemli bir adım olmuştur. Raul Prebisch ortaya koyduğu tezinde hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarındaki artışın sanayi malları fiyatlarının artışından az olduğunu; bu durumda hammadde ihracatçılarının ithal sanayi malları talebini koruyabilmek adına devamlı olarak daha fazla hammadde ihraç etmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Benzer şekilde, Hans Wolfgang Singer de, Prebisch' ten bağımsız olarak geliştirdiği tezinde “*serbest ticaretin ham madde ve tarımsal ürün ihracatçısı olan ülkelerin yapısal olarak aleyhine işlediğini ve sanayi malları ihraç eden gelişmiş ülkelerin bu sistemden artan oranda fayda sağlayacaklarını öne*” sürmüştür (Topal, 2009, s. 116). Literatüre Prebisch- Singer tezi olarak geçen bu tez özetle, uluslararası ticaret ile azgelişmiş ülkelerin milli gelirin önemli bir bölümününün sanayileşmiş ülkelere aktarıldığını iddia etmektedir (Taşçı ve Erçakar, 2016, s. 232).

Merkez- çevre modeli ve terminolojisi daha sonra oldukça popüler olmuş ve sadece entelektüeller ve akademisyenler tarafından değil siyasilere tarafından da kullanılabilir hale gelmiştir. Çok basit olarak ifade etmek gerekirse temel fikir, bazı ülkelerin (merkez) ekonomik olarak diğerlerine (çevre) göre güçlü olması sebebiyle artı-değerin kendilerine akmasını sağlayacak şekilde ticaret yapabilmelerine dayanmaktaydı (Wallerstein, 2014, s. 32). Bağımlılık kuramcılarının göre azgelişmiş ülkeler, gelişmiş kapitalist ülkelerin denetimindeki uluslararası ekonomiye bağımlı kılınmıştır ve devletler arasındaki bu sistem azgelişmiş ülkelerin iktisadi gelişmelerini kısıtlamaktadır (Tayfur, 2010, s. 199). Azgelişmişlik, Andre Gunder Frank' e göre, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş “*ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerin bir ürünü*”dür ve “*bu ilişkiler kapitalist sistemin, dünya çapındaki yapı ve gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır.*” (1975, s. 105).

Eşitsiz mübadele fikrinin temelleri bu şekilde bağımlılık kuramcıları tarafından atılmış olmakla beraber popüler hale gelmesi Arghiri Emmanuel' in *Eşitsiz Mübadele* (1972) çalışması ile olmuştur. Emmanuel' in çalışması genelgeçer bir iktisadi kuram olarak yerleşme de önemli tartışmalar doğurmuştur. Hatta kitap, ilk eleştirisi ile birlikte basılmıştır. Emmanuel' in çalışmasını basan yayınevinde dizinin yönetmeni ve kendisi de bir iktisatçı olan Charles Bettelheim' in tartışmaları ve Arghiri Emmanuel' in bunlara cevabı da *Eşitsiz Mübadele*' nin eklerinde yer almıştır. Kitabın basımından sonra konu ile ilgili tartışmalara pek çok yazar da katılmıştır.

Emmanuel tahlilinde sermaye ve işgücü faktörlerine odaklanmış ve sermayenin oldukça hareketli olmasına rağmen işgücünün büyük oranda hareketsiz olduğunu belirtmiştir. Emmanuel'e göre, artı değer oranının kurumsal olarak farklı olduğu bölgeler arasında karların eşitlenmesi ile denge fiyatları oluşur ve emtia piyasasındaki eksik rekabetten kaynaklanan fiyatlardaki herhangi bir değişimden bağımsız olarak, eşitsiz mübadele bu denge fiyatları arasındaki orantıdır (Emmanuel, 1972, s. 61-64). Gelişmiş ülkeler, ücretler ve sermayenin organik bileşimi yüksekliği, devamlı teknolojik yenilik ve işgücünün yüksek verimliliği ile karakterize edilir (Birkan, 2015, s. 158) ve yüksek ücret düzeyine sahip ülkeler, kar oranlarını etkilemeyen ücret farklılıklarının "fiyatlara yansımaları sonucu mübadele süreçlerinde bir sömürü kaynağı elde etmiş olmaktadır" (Aksoy, 1975, s. 164).

Görüldüğü üzere eşitsiz mübadele hakim liberal ekonomik kurama ciddi bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Görünmez el vasıtasıyla piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği ve devletlerin karşılaştırmalı üstünlükleri göz önüne alarak belirli malların üretiminde uzmanlaşmasının ve bunların serbest ticaret yoluyla devletler arasında mübadele edilmesinin herkese refah getireceği fikirleri sert şekilde eleştirilmiştir. Serbest uluslararası ticaretin böylesi müreffeh bir dünya yaratmaktan ziyade aslında mevcut ekonomik adaletsizlikleri derinleştirdiği ve üretilen zenginliğin adil olmayan bir şekilde paylaşılmasına zemin oluşturan bir mekanizma olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Adil ticaret, hakim liberal kurama bu denli kökten bir eleştiri içermese de, mevcut uluslararası ticaret yapısının çok adil olmadığı ve kimi düzenlemelerle bu adilsizliğin kabul edilebilir, sürdürülebilir ve özellikle de az gelişmiş/ gelişmekte olan ülkelerdeki üreticilerin lehine daha adil bir hale getirilebileceğine dayanmaktadır. Seçilen terminoloji, yani "adil" ticaret dahi zaten karşı çıktığı belli bir adilsizliğe işaret etmektedir.

Adil Ticaret

Uluslararası ticaretin ahlaki boyutları ile ilgili tartışmaları 18. YY sonlarında İngiltere'deki kölelik ve köle ticareti karşılarına kadar götürmek mümkündür fakat günümüzde faaliyet gösteren adil ticaret kuruluşları tarihlerini bu kadar eskiye götürmeden; 1940' lardan itibaren başlatırlar. Buna göre ABD'deki dinsel bir örgüt olan *Ten Thousand Villages*, 1946'da Porto Riko'dan el işi tekstil ürünleri ithal edip ABD'de satmaya başlamıştır. Aynı yıllarda *SERRV International (Sales Exchange for Refugee Rehabilitation and Vocation)* da Güney'deki yoksul toplumlarla ticarete girişmiştir. Bu tarz bir dayanışma ticaretinin Avrupa'daki öncüsü Oxfam olmuştur. Oxfam 1950' lerde Çinli mültecilerin ürettiği eşyaları satmaya başlamıştır. Yakın dönemlerde de Hollandalı kuruluşlar kamış şekeri satışları ile trende katılmıştır. Daha sonra Güney'den ithal edilen farklı eşyaların satışı ile dayanışma ticareti genişlemiş ve 1969'da ilk "Üçüncü Dünya Mağazası" açılmıştır. Halk düzeyindeki bu girişimler uluslararası alanda da karşılık görmüştür. 1968'deki UNCTAD konferansında gelişmekte olan ülkeler

“yardım değil ticaret” (*trade not aid*) fikrini dile getirmişlerdir (World Fair Trade Organization a). 1989’ da kurulan ve kendini bu tarih üzerine temellendiren Dünyaya Adil Ticaret Örgütü (*World Fair Trade Organization- WFTO*) bugün 75 ülkede yaklaşık 3.000 taban örgüt ve bunların çatı örgütleri altında faaliyet gösteren 1 milyonun üzerindeki küçük ölçekli üretici ve işçiyi kapsamaktadır (World Fair Trade Organization b).

Adil ticaret ile kavram kargaşası yaratabilecek bir hususu belirtmekte fayda vardır. WFTO, Uluslararası Adil Ticaret (*Fairtrade International-FLO*) ve FLOCERT² in ortak bir yayını olan Adil Ticaret Sözlüğü (*Fair Trade Glossary*)’ de “adil ticaret” (*fair trade*) ve “adil ticaret” (*fairtrade*) farklı şekillerde tanımlanmıştır. Sözlüğe göre “adil ticaret”, uluslararası ticarete daha büyük bir eşitliği hedefleyen ve diyalog, şeffaflık ve saygıya dayanan bir ticaret ortaklığı olarak tanımlanmıştır. “Adil ticaret” ise Uluslararası Adil Ticaret tarafından yürütülen ürün sertifikasyon sistemini belirtmek için kullanılmaktadır (FLOCERT). WFTO da adil ticareti şu şekilde tanımlamıştır: “Adil ticaret sadece ticaretten fazlasıdır. Adil ticaret insanları ve gezegeni, karın önüne koyan bir iş vizyonudur; yoksulluğa, iklim değişikliğine, cinsiyet eşitsizliğine, adaletsizliğe karşı savaşıyor; yeni ekonominin girişim modellerini sergileyen bir vitrindir.” (World Fair Trade Organization b). Çalışmada kullanılan adil ticaret terimi de bu ayrım göz önünde tutularak tercih edilmiştir.

Ndongo Samba Sylla’ nın kapsamlı çalışmasında (2014) sunduğu sınıflandırması adil ticaret meselesindeki karışıklığı gidermek açısından faydalı olacaktır. Adil ticaret ile ilgili farklı eğilimler vardır. Bunlardan biri tarihsel/alternatif adil ticaret; diğeri ise etiketli (*labelled*) adil ticaret (Sylla, 2014, s. 6). Tarihsel adil ticaret, uluslararası ticaretin çevre ve merkez ya da Kuzey ve Güney arasındaki zenginlik bölüşümündeki eşitsizlik yaratıcı rolünü azaltmayı ve hatta sona erdirmeyi amaçlayan girişimlere atıf yapmaktadır. Etiketli adil ticaret ise Güneyli üreticilerin belirli ürünlerini sertifikalandırarak Kuzeyli tüketiciler tarafından tercih edilmesini sağlamak üzere sunulan hizmetleri anlatmaktadır. Aynı adil ticaret fikirlerinden doğmuş olsalar da bu iki akım arasında bir ayrım olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bugün, geleneksel adil ticaret ile piyasa odaklı adil ticaret iki farklı gerçekliktir (Dalvi, 2012, s. 8). Geleneksel ya da tarihsel/alternatif adil ticaretin önde gelen temsilcisi olarak WFTO; etiketli ya da piyasa odaklı adil ticaretin önde gelen temsilcisi olarak FLO gösterilebilir.

WFTO kendini adil ticareti uygulayan sosyal girişimlerin küresel toplumu olarak tanımlamaktadır ve Garanti Sistemi’ nin WFTO üyelerinin gerçekten adil ticaret işletmeleri olduklarını teyit ettiğini iddia etmektedir (World Fair Trade Organization a). WFTO üyelerinin WFTO Adil Ticaret Standartları’ nda kapsanmış olan Adil Ticaretin 10 İlkesi’ nin benimsenmiş olması gerekir. Bu ilkeler: i. Ekonomik olarak marjinalleştirilmiş üreticiler için fırsat yaratmak ii. Şeffaflık ve he-

2 FLOCERT, bağımsız adil ticaret sertifikasyon hizmetleri sunan özel bir limited şirkettir.

sap sorulabilirlik iii. Adil Ticaret uygulamaları iv. Adil ödeme v. Çocuk işgücü ve zorla çalıştırmaya karşı garanti vi. Ayrımcılık karşıtlığı, cinsiyet eşitliği, kadınların ekonomik güçlendirilmesi ve örgütlenme özgürlüğüne bağlılık vii. İyi çalışma koşullarını garanti viii. Kapasite geliştirmeyi sağlama ix. Adil ticareti teşvik etme ix. Çevreye saygı (World Fair Trade Organization, 2019). Bu ilkeleri benimsemiş olan kuruluşlar WFTO üyesi olabilirler ve Garantili Adil Ticaret etiketini tüm ürünlerinde kullanabilirler.

1997' de kurulan FLO 3 üretici birliği ve 19 ulusal adilticaret kuruluşunun birleşiminden oluşan kar amacı gütmeyen çok paydaşlı bir örgüttür. Örgüt, üye kuruluşlarının faaliyetlerini koordine eder. Örgütün en önemli gücü "Adilticaret İşareti" nin sahibi olmasından ileri gelir (Fairtrade International). Adilticaret işareti üreticilere, asgari adilticaret fiyatı ve adilticaret primi olmak üzere başlıca iki koruma sağlar. Örgütün belirlediği asgari fiyat ile üretici gelirlerinin belli bir seviyenin altına düşmemesi garanti edilmeye çalışılır (kimi durumlarda asgari fiyat piyasa fiyatının altında kalabilir; bu durumda Örgüt üyelerine piyasa fiyatını kabul etmelerini tavsiye etmektedir). Üreticiler, ürünlerinin satışından elde edilen gelire ek olarak bir de adilticaret primi elde ederler fakat bu primin kullanımı üreticinin işine, geçimine ya da toplumuna yatırım ile kısıtlanmıştır (FLOCERT). FLO da WFTO gibi kendi standartlarını belirlemiştir. Küçük üretici organizasyonları, ücretli işçilik, sözleşmeli üretim, tüccar standardı, tekstil standardı, altın standardı, iklim standardı gibi farklı sektörler için farklı standartlar belirlediği görülmektedir.

FLO' nun belirlemiş olduğu 3 uzun dönemli hedef, adil ticaretin temel mantığını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu hedefler ticareti adil hale getirmek, küçük üreticileri ve işçileri güçlendirmek, sürdürülebilir geçimi geliştirmektir (Fairtrade International, 2016, s. 8). Adilticaret çalışmalarının Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile paralel olduğu da belirtilmektedir. Kalkınma Amaçları' ndan yoksulluğun her biçiminin ortadan kaldırılması, açlığın ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir tarım, cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, eşitsizliklerin azaltılması, sorumlu üretim ve tüketim gibi önemli hedefler adil ticaretin önemli bileşenleri olarak sayılmaktadır (Fairtrade International, 2018, s. 9).

WFTO, FLO ve OXFAM başta olmak üzere pek çok adil ticaret kuruluşu tarafından tanınan ve desteklenen "Uluslararası Adil Ticaret Şartı" (*The International Fair Trade Charter*) adil ticaret fikrinin ana fikirlerini açıklamaktadır. Şart' ın giriş kısmındaki değerlendirmede şöyle bir tespit yapılmaktadır: "Son yıllarda gittikçe büyüyen küresel ticaret, pek çok ülkede ekonomik büyümeye katkı yapmışsa da kazançlar eşit olarak paylaşılmamıştır. Uluslararası örgütler ve büyük şirketlerin desteklediği ticaret modelleri yoksulluğu yok edemediği gibi öngörülemeyen eşitsizliklere neden olmuştur. Piyasalar bir avuç uluslararası firma tarafından domine edilmektedir ve bu firmalar tedarikçiler için ticaret kurallarını koyabilmekte ve fiyatların bazen üretim maliyetlerinin altına dahi düşmesini

sağlayabilmektedir. Bu da küçük üreticiler ve işçilerin hayatlarını idame ettirebilmelerini sağlayacak bir ücret için mücadele etmelerini gerektirmekte ve onları sömürüye açık hale getirmektedir” (The International Fair Trade Charter, 2018, s. 4). Bu tespitte büyük şirketler ve uluslararası firmaların temsil ettiği kapitalizme bir eleştiri yapıldığı görülmektedir. Bu yöndeki eleştirilere karşı kapitalizme insancıl bir yüz kazandırmaya çalışıldığı da görülmektedir. Kapitalizmin kendi doğasında kötü olmadığı hatta doğru motivasyonlarla, yoksullukla mücadelede etkin bir araç olabileceğini savunan eğilimler hayırsever kapitalizm başlığında toplanabilir. Kavramsal olarak adil ticarete yakın gibi görünen bu eğilimden de kısaca bahsedilmelidir.

Hayırsever Kapitalizm

Sigmund Diamond 1955 tarihli çalışmasında 1955 Amerikan iş dünyasında, biri sınıf içinde diğeri sınıf dışında olmak üzere 2 farklı dilin kullanıldığını saptamıştır. Baskın bir sınıfın, itibarına veya ayrıcalıklarına yönelik bir saldırı olduğunu algıladığında bahsedilen 2. dil vasıtasıyla kendi kaderlerini toplumun kaderiyle ve kendi özel çıkarlarını toplumun çıkarlarıyla tanımlayarak kendilerini savunmaya çalıştıklarını belirtmiştir (Braudel ve Wallerstein, 2009, ss. 190-191). Aynı stratejinin günümüzde, hayırsever kapital düzenin temel ideolojisinin 3 hususundan biri olarak milyarların özel çıkarının kolektif çıkar ile karıştırılması (Thompson, 2018, s. 54) şeklinde evrildiği söylenebilir.

En yalın hali ile süper zenginlerin büyük bağışları olarak görünür hale gelen “filantro-kapitalizm” ya da “hayırsever kapitalizm” (*philanthrocapitalism*) (Bishop ve Green, 2015, s. 541), üzerinden pek çok tartışmanın döndüğü bir kavramdır. Terimi ilk kullanan Matthew Bishop³ olmuştur. *The Economist* dergisinin 25 Şubat 2006 tarihli sayısındaki yazının başlığı “Hayırsever kapitalizmin doğuşu” (*the birth of philanthrocapitalism*) dur. Hayırsever kapitalizm en geniş anlamı ile dünyanın karşı karşıya kaldığı en büyük sosyal ve çevresel sorunlarla mücadelede özel sektör temsilcilerinin artan rolüne işaret etmektedir (Bishop ve Green, 2015, s. 541). Carol Thompson’ a göre ise hayırsever kapitalizm neo-liberalizmin başka bir ifadesidir (2018, s. 53). Kimileri hayırseverlik girişimleri ile dünya çapında kayda değer değişimler yaratılabileceğini savunurken kimileri ise konuya oldukça şüpheli yaklaşmaktadır. Şüphelilere göre hayırsever kapitalizm savaştığı sorunları kendisi yaratmaktadır. Hayırsever kapitalizmin asıl amaçları arasında ise vergi kaçırma, imaj yönetimi yapma (Aba, 2018) gibi gizli gündemler vardır. David Yermack, halka açık şirketlerin yöneticilerinin, kendi özel aile vakıflarına yaptıkları hisse bağışlarını araştırdığı çalışmasında bu bağışların, şirketlerin hisse fiyatlarındaki büyük düşüşlerden hemen önce yapıldığı ve bu uygulamanın yö-

3 Matthew Bishop daha sonra 2008’ de Michael Green ile birlikte *Philanthrocapitalism: How the Rich Can Save the World* (Hayırsever Kapitalizm: Zenginler Dünyayı Nasıl Kurtarabilir) başlıklı kitabı yazmıştır.

neticilerin kişisel gelir vergi indirimlerini arttırdığı sonucuna ulaşmıştır (2009, s. 114). Kar amacı gütmeyen firmalara danışmanlık yapan Monica Langley de sözde yardımsever vakıfların çoğunluğunun ardındaki temel güdünün topluma yardım etmekten ziyade vergiden kaçınma ve kişisel projeleri destekleme olduğunu belirtmiştir (Yermack, 2009, s. 115). Tüm bunlar beraber düşünüldüğünde "adil ticaret" ile "hayırsever kapitalizm" in birbirinden çok uzak kavramlar olduğu görülebilir.

Adil Ticaretin Ekonomik Etkileri

FLO'nun raporuna göre 2016 yılı için dünya çapında 1.411 adet adil ticaret üretici örgütü bulunmakta, toplamda 1.665.054 çiftçi ve işçi adil ticaret plantasyonlarında çalışmaktadır ve yine aynı yıl küçük üretici örgütlerinin toplam adil ticaret primi 137.4 milyon Euro, ücretli işgücü örgütlerinin toplam adil ticaret primi 20.8 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir (Fairtrade International, 2018, ss. 13-14). Aynı örgütün başka bir raporuna göre adil ticaret primleri üç çeşit fayda sağlamaktadır. Bunlar yerel altyapı, sağlık ve eğitim hizmetlerine yapılan yatırımlar gibi toplum çapında faydalar; sertifikalı üreticiler ve plantasyon işçileri ile bunların ailelerine yönelik faydalar ve bina yapımı, üretim tesislerin kurulması ya da sertifikasyon maliyetlerini karşılama gibi üretici kuruluşlarının desteklenmesi yönünde faydalar (Darko, Lynch, Smith, 2017, s. 26). Yine aynı rapora göre adil ticaret sertifikasyonu üretici gruplarının yönetim ve organizasyonunu olumlu etki etmektedir; işgücü standartları ve uygun iş ortamına genelde olumlu etki etmektedir; cinsiyet eşitliği konusundaki bulgular ise değişmektedir.

Adil ticaret' i de kapsayan, tarımsal ürünlerin sertifikasyon projelerinin sosyo-ekonomik etkileri ile ilgili yapılan sistematik başka bir çalışmanın bulguları çarpıcıdır. Çalışmanın temel bulgularına göre sertifikalı ürünlerin fiyatları gerçekten de artmış olmasına rağmen sertifikalı ürünlerin satışından elde edilen gelir genel olarak çok az miktarda artmıştır (International Initiative for Impact Evaluation, 2017, s. 2). Sertifikalı ürünlerin fiyatları sertifikasız ürünlere göre %14 daha yüksektir; satış gelirleri için oran %11 sertifikalı ürünler lehinedir ve sertifikalı ürün üreticilerinin çocuklarının okula gitme oranı %6 daha fazladır. Çarpıcı olan şudur ki bu olumlu görünen tablo, hanehalkı geliri ve ücretlerde otomatik bir artış sağlamadığı gibi her zaman eğitim ve sağlık çıktılarında da bir iyileşme anlamına gelmemektedir (Fairtrade International, 2018, s. 31).

Ndongo Samba Sylla adil ticaret uygulamaları ile ilgili olarak oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir. Sylla' ya göre adil ticaret, üreticileri ve ailelerini yoksulluktan kurtarmaktan ziyade ancak mutlak yoksulluğa karşı korumaktadır. Bu da ancak piyasa fiyatlarının düşük olduğu ve büyük miktarda adil ticaret ürününün satılabildiği yerlerde açıkça görülebilmektedir (Sylla, 2014, s. 147). Yazara göre adil ticaret ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma konularında sözler vermektedir fakat Güney'deki üreticilerin net finansal kazançları oldukça yetersiz kalmaktadır (Sylla, 2014, s. 147). Adil ticaret, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürünlere odak-

lanmasını sağlayarak onları geri çekmekte, yerel endüstriyel süreçler tasarlamalarını engellemektedir ki bu süreçler tarımdan daha fazla katma değer üretmekte ve uzun dönemde daha karlı olmaktadır. (Sylla, 2014, s. 149).

Sonuç Yerine

Yukarıda gösterildiği üzere adil ticaret fikri gelişmiş merkez ile azgelişmiş çevre arasındaki mübadele süreçlerinin çevre aleyhine işlediği fikrine dayanarak, bu sürecin çevre adına daha adil bir hale nasıl getirilebileceğine dayanmaktadır. Mevcut uluslararası ekonomik sisteme bir alternatif sunmaktan ziyade hakim liberal politikalarda küçük değişiklikler yapılarak bu süreçten dezavantajlı çıkan grupların biraz daha fazla pay almalarını sağlamaya çalışmaktadır. FLO' nun temsil ettiği çözüm, standartlarına uyan Güneyli üreticilerin ürünlerini sertifikalandırarak bu ürünlerin Kuzeyli tüketiciler tarafından tercih edilmesinin sağlanmasına yöneliktir. Tüketiciler adilticaret etiketli ürünleri tercih ettikçe, üreticiler kendilerine sağlanan asgari fiyat garantisi ve primler vasıtası ile önemli kazançlar elde edebilecekler ve ekonomik güvenliklerini sağlamlaştırabileceklerdir. Fakat bu yöntem pek çok açıdan eleştirilebilir.

Öncelikle ürün sertifikalandırma yöntemi tüketicileri bu ürünleri satın alma konusunda ancak ikna etmeye çalışabilir. Tüketicilerin bu ürünleri satın alması ve böylece üreticilerin fazladan gelir elde edebilmesi tamamen tüketicilerin insafına kalmıştır. Ürünün üretim süreçlerini önemsemeyen ve tüketici fazlasını maksimize etmeyen tüketiciler için ürün etiketleri fazla bir şey ifade etmeyebilir. Dolayısıyla adilticaret etiketine sahip ürünlerin muadil ürünlerle rekabet edebilmesi ancak konu hakkında bilinçli tüketicilerin tercihlerine terk edilmiştir.

Eleştirilebilecek bir başka yön adilticaret etiketli ürün üreticilerinin, genel olarak Üçüncü Dünya' da yoksullukla mücadele eden nüfusuna oranla marjinal kalmasıdır. Konu hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması, gerekli danışmanlıktan yoksun bulunulması, sertifikalandırma süreçlerinin de önemli bir maliyet içermesi vb. pek çok sebeple, sertifikalandırma sürecine dahil olabilen üretici sayısı düşük kalmaktadır. Yani sertifikalandırma sürecinden fayda sağlayabilen nüfus, ekonomik güvenlikleri konusunda sıkıntı çeken Güney nüfusuna göre oldukça küçüktür.

Adilticaretin ekonomik etkileri başlığında anlatıldığı gibi sertifikalandırma yöntemi üreticilerin hayatlarında otomatik bir iyileştirme sağlayamamaktadır. Her ne kadar Güneyli üreticiler asgari fiyat uygulaması ile belirli bir gelir sağlayabilseler de bu durum ne bireysel olarak ne de buldukları ülke ekonomisine ivme kazandıracak kadar büyük etki yapamamaktadır. Kaldı ki Kuzeyli tüketiciler tarafından ödenen ve Güneye gitmesi gereken fazla, dağıtım kanalları, büyük tarımsal gıda oyuncuları ve etiketleme girişimcileri gibi araçlar vasıtasıyla aslında yine Kuzeyde kalmaktadır (Sylla, 2014, s. 147-148). Serbest piyasa mantığı ile hareket edildikçe adilticaret trendinin Üçüncü Dünya nüfuslarına getirebilecekleri

şüpheli görünmektedir. Aynı şeyleri yaparak farklı sonuçlar beklemeye benzeyen sertifikalandırma sürecinin, köklü bir değişim ile Üçüncü Dünya insanın ekonomik güvenliğini sağlamaktan şu an için uzak olduğu görülebilir. Aynı şeyin devletler açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Devletlerin de sadece hammadde üreticilerinin ürünlerini ihraç ederek hızlı bir ekonomik kalkınma beklemedikleri açıktır. Bu tarz bir ihraç mantığına dayanan ekonomik yapıya sahip devletlerin de ekonomik güvenlik konusunda zayıf kalacağı rahatlıkla görülebilir. Belirli ülkelere belirli hammaddeleri satarak hayatta kalmaya çalışmak bağımlılığı arttıracığından bu ülke ekonomilerinin manipülasyonlardan uzak kalmasını da sağlayamayacaktır.

Diğer yandan WTO' nun temsil ettiği geleneksel adil ticaret akımı daha umut vericidir. Ürünleri değil organizasyonları sertifikalandırma mantığına dayanan sistem ile Güneyli üretici örgütlerinin yüksek standartlara ulaşabilmesi sağlanmaktadır. Daha demokratik, kadın ve çocuk haklarına duyarlı, düzgün iş ortamlarının oluşturulmasını talep eden, ayrımcılığa ve cinsiyet eşitsizliğine izin vermeyen, şeffaf ve hesap sorulabilir üretim süreçleri yaratmayı hedefleyen geleneksel adil ticaret akımı Güneyli üreticileri bilinçlendirerek onları uluslararası ekonomik sistemin pasif değil aktif katılımcıları konumuna getirmeye çalışmaktadır. Doğrudan kazanç artırma değil üretim süreci standartlarını yükseltme ve hem üreticileri hem de tüketicileri daha bilinçli ve daha adil olmaya çağırın bu süreç orta ve uzun vadede kayda değer bir değişim sağlayabilir. Fiyat, ticaret, finans ve teknolojik gelişimi merkez tarafından kontrol edilen küresel piyasadaki çevrenin bu güçsüz pozisyonundan kaynaklanan tüm sorunlarında kökten bir değişim bir beklemek için herhangi bir sebep yoktur (Buzan, 1991, s. 446). İşte adil ticaret akımı ile fiyat, ticaret kuralları, finans ve teknolojik gelişim konusunda Güney de söz sahibi olmayı başarabildiği ölçüde Üçüncü Dünya'nın ekonomik güvenliği konusu çözüme yaklaşacaktır.

Kaynakça

- Aba, A. (2018, 2 Eylül). Filantro-kapitalizm ile dünyayı kurtarmak..., *BirGün* <https://www.birgun.net/haber-detay/filantro-kapitalizm-ile-dunyayi-kurtarmak-228936.html>. adresinden erişildi.
- Aksoy, A. (1975). Emperyalizmin Kaynağı: "Eşitsiz Mübadele". A. Aksoy (ed.), *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde (s. 157-168). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Birkan, A. Ö. (2015). A Brief Overview of the Theory of Unequal Exchange and its Critiques. *International Journal of Humanities and Social Science*. Vol. 5, No. 4(1), s. 155-163.
- Bishop, M. ve Green, M. (2015). Philanthrocapitalism Rising. *Society*. 52(6), ss.541-548, Doi: 10.1007/s12115-015-9945-8.
- Braudel, F. ve Wallerstein, I. (2009). History and the Social Sciences: The Longue Durée". *Review* (Fernand Braudel Center), COMMEMORATING THE LONGUE DURÉE, 32(2), s. 171-203.

- Buzan, B. (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-). 67(3), ss. 431-451.
- Dalvi, R. (2012). The Metamorphosis of Fair Trade. *For A Better World*. 5, ss. 7-8.
- Darko, E., Lynch, A. ve Smith, W. (2017). *The Impact of Fairtrade A review of research evidence*. Overseas Development Institute.
- Fairtrade International a, <https://www.fairtrade.net/about/fairtrade-international> (E.T. 18 Ağustos 2019)
- Fairtrade International. (2016). *Journeys to Change Fairtrade Theory of Change*, https://files.fairtrade.net/publications/2016_FairtradeTheoryOfChange.pdf (E.T. 19 Ağustos 2019)
- Fairtrade International. (2018). *Monitoring the Scope and Benefits of Fairtrade*, https://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/FairtradeMonitoringReport_9thEdition_lores.pdf (Erişim 19.08.2019)
- FLOCERT, Fair Trade Glossary, <https://www.flocert.net/fairtrade-terminology/> (E.T. 03 Aralık 2020)
- Frank, A. G. (1975). Azgelişmişliğin Gelişmesi, (ed.) A. Aksoy, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* içinde (s. 103-119). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- International Initiative for Impact Evaluation (2017). Does agricultural certification improve well-being?. https://www.3ieimpact.org/sites/default/files/2019-04/srs9-agriculture-certification_1.pdf (E.T. 22 Ağustos 2019)
- Kahler, M. (2004). Economic security in an era of globalization: definition and provision. *The Pacific Review*. 17(4), ss. 485-502.
- Mesjasz, C. (2008), Ekonomik Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler*. 5(18), ss. 125-150.
- Nesadurai, H. E. S. (2004). Introduction: Economic Security, Globalization and Governance. *The Pacific Review*. 17(4), s. 459-484.
- Oran, B. (2013). “Bağlantısızlık Hareketi- Yükselişi ve Düşüşü”. B. Oran (ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012* içinde (s.660). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2009). Bağlantısız Üçüncü Dünya”dan “Çevre Ülkeleri”ne. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 41, ss. 1-8.
- Sylla, N. S. (2014). *The Fair Trade Scandal Marketing Poverty to Benefit the Rich*. London: Pluto Press.
- Taşçı, H. M. ve Erçakar, M. E. (2016). Prebisch- Singer Tezinin Dış Ticaret Hadleri Aracılığıyla Türkiye İçin Test Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 14(2), ss. 232-249.
- Tayfur, M. F. (2010) Devletler ve Piyasalar. A. Eralp (ed.), *Devlet ve Ötesi* içinde (s. 183-216), İstanbul: İletişim Yayınları.
- TC Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *Yeni Ekonomi Programı Dengeleme- Disiplin- Değişim 2019-2021 Orta Vadeli Program*, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/YeniEkonomiProgram%C4%B1_OVP_2019-2021.pdf (E.T. 14 Eylül 2019)
- The International Fair Trade Charter, <https://www.fair-trade.website/the-charter-1> adresinden erişildi. (E.T. 20 Ağustos 2019)
- Thompson, C. (2018), Philanthrocapitalism: rendering the public domain obsolete?. *Third World Quarterly*. 2018, 39:1, 51-67, DOI: 10.1080/01436597.2017.1357112.

- Topal, A. (2009). Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 41, ss. 113-138.
- Uluslararası Çalışma Örgütü. *Definitions: What we mean when we say "economic security"*, <https://www.ilo.org/public/english/protection/ses/download/docs/definition.pdf> adresinden erişildi. (E.T. 10 Ağustos 2019)
- Wallerstein, I. (2014). *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*. (Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Çev.) İstanbul: bgst Yayınları.
- World Fair Trade Organization a. <https://wfto.com/who-we-are#our-grassroots-history> adresinden erişildi. (E.T. 10 Temmuz 2019)
- World Fair Trade Organization b. <https://wfto.com/who-we-are> adresinden erişildi. (E.T. 11 Temmuz 2019)
- World Fair Trade Organization (2019), *WFTO Fair Trade Standard Version 4*. https://wfto.com/sites/default/files/WFTO%20Fair%20Trade%20Standard_4.2_2019.pdf adresinden erişildi. (E.T. 25 Ağustos 2019)
- Yermack, D. (2009). 'Deductio' *ad absurdum*: CEOs donating their own stock to their own family Foundations. *Journal of Financial Economics*, 94(1), ss. 107-123.
- Zimmer, B. (2015, 1 May). The Rise and Fall of the Term 'Third World', *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/the-rise-and-fall-of-the-term-third-world-1430505259> adresinden erişildi.